

CREATIEF VORMEN

Creatieve groepstherapie en onderwijs

Marjo Rengers de Jong 2005
Praktijkonderwijs PJ de Brêge

INHOUD

VOORWOORD	2
1. INLEIDING	3
1.1. Probleemstelling.....	3
1.2. Doelstelling.....	3
1.3. Aanleiding en motivatie	3
1.4. Opzet onderzoek en verantwoording	3
2. THEORETISCH KADER	4
4. UITVOERING PROJECT	6
4.1. Overleg met psycholoog en docenten	6
4.2. Dossieranalyse.....	6
4.3. Enquête docenten.....	6
4.4. Samenvatting en voorlopige conclusie	7
4.5. Proefsetting	7
5. PRAKTIJKRELEVANTIE	8
6. EVALUATIE EN RESULTATEN PROEFSETTING	9
6.1. Evaluatie belevingsonderzoek cliënten	9
7. EVALUATIE VAN SAMENWERKING EN DISCUSSIE	10
7.1. Beeldvorming	10
8. CONCLUSIES	11
9. AANBEVELINGEN	12
NAWOORD	13

LITERATUUR EN BRONVERMELDING

BIJLAGEN:

I	ESCALATIELADDER ADLER/DREIKURS
II	RESULTATEN ENQUETE DOCENTEN
III	MODEL PROEFSETTING
IIIA	OBSERVATIEPUNTEN EN VERWACHTINGEN PROEFSETTING
IIIB	OBSERVATIELIJST SOCIALE COMPETENTIES
IIIC	OBSERVATIELIJST ADLER/DREIKURS N.A.V. KLIPHUIS
IV	RESULTATEN OBSERVATIEPUNTEN PROEFSETTING
V	VRAGEN EN ANTWOORDEN INTERVIEWS
VI	FOLDER CREATIEVE THERAPIE
VII	AANZET BEGELEIDINGSCYCLUS

VOORWOORD

Dit onderzoek richt zich op de leerlingen van de afdeling praktijkonderwijs van openbare scholengemeenschap Piter Jelles te Leeuwarden. Op deze school ben ik docent /ontwikkelaar en het afgelopen jaar heb ik daar tevens mijn stage creatieve therapie gedaan. Praktijkonderwijs leidt op tot maatschappelijke zelfredzaamheid. De leerlingen worden voorbereid om zo zelfstandig mogelijk te werken, te wonen en hun vrije tijd te besteden. De werkvoorbereiding staat centraal in de opleiding.

Hoofdzaak bij praktijkonderwijs is dat leerlingen (cliënten) zich veilig en vaardig genoeg voelen om zich buiten de school in een leer- en opdracht-situatie te begeven. Ik heb in de praktijk geconstateerd dat er een meer dan gemiddelde en intense behoefte aan aandacht en erbij horen is bij deze leerlingen. De school als leerinstituut kan daar niet altijd op inspelen qua tijd en ruimte, waardoor leerprocessen niet of moeilijk op gang komen. Ik verwacht dat ruimte voor creativiteit als vormend middel op het gebied van zelfbeeld en zelfacceptatie de basisveiligheid kan vergroten en versterken.

De doelgroep bestaat uit jongeren van 12-18 jaar met een IQ tot 80, gekenmerkt door ontwikkelings-achterstanden, organische en/of psychische stoornissen in combinatie met problemen op het gebied van de zelfredzaamheid. Dit uit zich met name in een gebrek aan sociale en communicatieve competenties. Vanuit mijn werk als docent en als stagiaire creatieve therapie heb ik ervaren dat deze problematiek niet altijd structureel en preventief wordt benaderd.

Juist voor deze doelgroep is structurele begeleiding bij de het bevorderen van de zelfredzaamheid een belangrijke voorwaarde om te kunnen functioneren in de maatschappij. Vanuit die invalshoek wil ik onderzoeken of en hoe door middel van creatieve therapie een meer preventieve aanpak ingevoerd kan worden. Hierbij gaat het vooral om genoemde competenties op het gebied van de zelfredzaamheid. Daarnaast wil ik een andere benadering van het begrip creativiteit in het onderwijs introduceren; waarbij het spanningsveld zich bevindt tussen creativiteit als doel of als middel.

INLEIDING

Iedereen is creatief, maar er is moed nodig om creativiteit te kunnen ontplooiën. Creativiteit vereist de bereidwilligheid het nieuwe te aanvaarden in plaats van het bekende. Creativiteit is het productief oplossen van concrete problemen. Leerlingen in het praktijkonderwijs vinden dit vaak moeilijk; ze voelen zich vaak niet gezien en geaccepteerd en hebben de neiging te vervallen in bekend en vertrouwd standaardgedrag. Voor hen is het moeilijk om zelf alternatieven en oplossingen te vinden. Over het algemeen hebben ze veel plezier in creatief bezig zijn, maar ze haken af of zetten zichzelf onder druk zodra er aan bepaalde eisen moet worden voldaan met betrekking tot het product. Er is sprake van een groot gebrek aan motivatie en zelfvertrouwen bij de leerlingen, ontstaan door faalervaringen en negatieve feedback in het verleden. Door de verstandelijke beperkingen wordt de problematiek in een aantal gevallen uitvergroet tot daadwerkelijke gedragsproblemen.

Door middel van meer procesgerichte begeleiding, in dit geval creatieve therapie, kan de leerling succesbeleving ervaren met betrekking tot creativiteit en zelfredzaamheid, mede omdat er geen goed-foutprincipe aan ten grondslag ligt. De leerling wordt zich daardoor bewust van de invloed van eigen gedrag op de omgeving en er ontstaan door middel van de juiste interventies door de therapeut alternatieven voor gedrag.

Dit onderzoek naar de meerwaarde van creatieve therapie waar leerlingen kunnen experimenteren met sociale competenties in een veilige situatie kan een aanzet zijn tot het preventief en gericht trainen en begeleiden van leerlingen binnen het praktijkonderwijs. Ik denk aan het opzetten van een begeleidingsmethodiek in het kader van sociale competenties, al dan niet ingebed in het aanbod creatieve vakken. Veel leerlingen hebben naar mijn mening meer aan creativiteit als middel dan als doel. Hoe je dat middel vervolgens inzet is een van de vragen van dit onderzoek.

1.1. Probleemstelling

Op welke wijze is het mogelijk om door middel van creatieve therapie het proces, de behoefte en de vooruitgang bij de doelgroep in kaart te brengen als het gaat om het verwerven van sociale competenties, bij voorkeur binnen het werkveld creatieve vakken?

- Deelvraag 1: hoe is de verhouding curatief/preventief begeleiden en welke benadering verdient aanbeveling
Deelvraag 2: hoe kan creatieve therapie worden ingezet in de praktijk
Deelvraag 3: is er sprake van 'art in therapy', of 'art as therapy'? Met andere woorden: (ver)werkt de cliënt in materiaal (analoog proces) of reflecterend op het product (inzichtgevend)?

1.2. Doelstelling

De doelstelling van dit onderzoek is: het doen van aanbevelingen ten aanzien creatieve therapie als instrument in het praktijkonderwijs. Dit kan een bijdrage leveren aan het gericht investeren in het individuele proces van cliënten op het gebied van sociale competenties. Het verwachte resultaat is een nieuwe opzet binnen de creatieve vakken, waar creatieve therapie als middel kan worden ingezet bij veranderingsprocessen van de leerlingen.

1.3 . Aanleiding en motivatie

De aanleiding voor dit onderzoek ligt in het feit dat er wat betreft creatieve therapie op de school een onontgonnen gebied ligt. Op dit moment is er geen creatieve therapie setting gerealiseerd. In overleg met de psycholoog heb ik tijdens mijn stage een creatieve groepstherapie uitgevoerd met cliënten die problemen hebben met hun sociale competenties. Als werkvorm heb ik gekozen voor een onderwijsondersteunende en orthopedagogische creatieve (gedrags)therapie. Mijn attitude als therapeut was structurerend en bemoedigend.

Ik heb geconstateerd dat er veel investering nodig is voordat de doelgroep zich verbaal uit. Vertrouwen winnen en veiligheid bieden vergen veel tijd. Voor de leerlingen is het zich uiten in beeldtaal tijdens creatieve therapie en vooral de reflectie daarop nieuw, maar ook onbekend. Het creatief bezig zijn werkt ontspannend en is een uitlaatklep voor hun emoties. Creatieve therapie biedt voor het praktijkonderwijs naast behandelen vele mogelijkheden op het gebied van signalering, training en vorming.

1.4. Opzet onderzoek en verantwoording

Voor de uitvoering van dit contractwerkstuk is gebruik gemaakt van diverse onderzoeksvormen. Samenvattend is er sprake van inventariserend en beschrijvend kwalitatief onderzoek. Er is geïnventariseerd door middel van overleg en interview, dossieronderzoek, enquêtes, een proefsetting en interviews. Een uitgebreide opzet en inventarisatie was nodig om de problematiek in kaart te brengen en aandachtspunten te onderscheiden. De problematiek van deze doelgroep manifesteert zich namelijk op vele functiegebieden. Dit brengt met zich mee dat er vanuit diverse invalshoeken gekeken moet worden naar het totaalbeeld om te komen tot een integratieve aanpak. Onderzoek vanuit meerdere invalshoeken is gewenst om te voorkomen dat e.e.a. zich geïsoleerd van de onderwijspraktijk gaat afspeelen.

Het onderzoek is onderverdeeld in de volgende onderdelen:

- *Overleg met psycholoog en docenten.*
- *Dossieranalyse.*
- *Enquête onder docenten en intervisiebijeenkomsten.*
- *Samenvatting en voorlopige conclusie.*
- *Proefsetting en werkhypothese.*

- *Belevingsonderzoek (leerlingen) d.m.v. interviews*

THEORETISCH KADER

Allereerst vormen schoolwerkplan en kernopdracht van de school een kader voor dit contractwerkstuk. Het gaat dan met name om uitgangspunten en doelstellingen op pedagogisch gebied. Daarnaast is gebruik gemaakt van de handleiding bij de methode voor het praktijkonderwijs, te weten: PrOmotie. Deze methode is gebaseerd op gestandaardiseerde sociale competenties.

De schoolpsycholoog werkt met de Individual psychologie van Adler en zijn leerling Dreikurs (E. Dreikurs, de theorie van Alfred Adler). Deze theorie gaat uit van een aantal principes waarmee/waaraan gewerkt kan worden. Adler ontwikkelde vanuit de psychoanalyse een theorie met de volgende uitgangspunten: de mens functioneert als een geheel (individueel) en als onderdeel van een geheel (maatschappij). Deze theorie valt onder de Gestaltbenadering. Adler zegt ondermeer het volgende.

Afwijkend menselijk gedrag wordt bepaald door: gevoelens van minderwaardigheid, het streven naar macht, het hanteren van onjuiste concepten (levensstijl) en het ontbreken van gemeenschapsgevoel (erbij willen horen). Elk gedrag is doelgericht volgens Adler en er is dus een reden om bovenstaand gedrag te vertonen, c.q. verkeerde doelen te stellen en onjuiste concepten te hanteren.

Het eerste verkeerd gerichte doel is dat van de aandacht: de cliënt trekt abusievelijk de verkeerde conclusie: 'alleen als ik aandacht krijg, ben ik van waarde en hoor ik erbij en ben ik speciaal'. Als het streven speciaal te zijn niet lukt door middel van aandacht, wendt de cliënt zich doorgaans tot het volgende doel: het verkrijgen van macht. Macht betekent altijd het domineren van anderen. De cliënt kan zowel zwakheid als kracht gebruiken.

Als de ontmoedigde cliënt tot de conclusie komt dat hij door macht geen plaats kan verwerven, en hij zich diep gekwetst voelt, kan hij een derde doel gaan nastreven, dat van de wraak. Kwetsen zoals hij zichzelf gekwetst voelt kan de enige manier zijn waarop de cliënt meent status te kunnen verwerven. De cliënt gelooft niet langer dat hij geaccepteerd of gewild is en gaat over tot extreme maatregelen om zich te laten gelden.

Als ook deze benadering van het leven mislukt kan hij het vierde doel gaan nastreven: het doel van totale onvermogen. De cliënt doet geen enkele poging meer om een superieure status te verkrijgen. Het doel van speciaal zijn is er een geworden van 'laat me met rust'.

Als vertrekpunt voor een therapeutische proefsetting kies ik voor de Creatief processtheorie (H, Smeijsters, handboek Creatieve therapie). Deze theorie is gebaseerd op de ontwikkelingsfasen van Freud en Erikson. Materiaal in creatieve therapie doet een beroep op een van deze ontwikkelingsfasen. Behoeften kunnen tijdens het omgaan met materiaal worden geobserveerd, bijvoorbeeld de behoefte om te versmelten met de omgeving, de behoefte om zich te manifesteren, de behoefte om te exploreren en de behoefte om anderen te helpen (in die volgorde).

Er is sprake van fixatie als de client zich alleen kan uiten op een wijze die hoort bij een vroegere fase van ontwikkeling; en zo kom ik uit bij verkeerd gerichte doelstellingen van Adler en Dreikurs. Als een leerling, wat bij deze doelgroep veel voorkomt, blijft hangen in de doelstelling aandacht (vgl. versmelten met de omgeving), kan die behoefte worden erkend en verwerkt in materiaal, waarna een gezonde ontwikkeling van de persoonlijkheid op gang kan komen. Vanuit dit kader kan in het hier en nu gewerkt worden aan een gezonde ontwikkeling..

Het verband op macro-niveau ligt wat mij betreft bij de doelstelling 'macht'; het presteren en het competitievoeren dat we in onze maatschappij vaak zien komt met name tot uiting binnen de schoolmuren; daar vindt de selectie plaats. Het gevoel van onmacht van de leerlingen wordt hierdoor versterkt, waardoor verkeerde doelstellingen als 'wraak' of 'onvermogen' kunnen ontstaan. Dit kan zich uiten in gedragsproblematiek en/of het gebrek aan realiteitszin bij de leerlingen. In samenhang met individuele achtergronden en achterstanden zien we naast de verstandelijke beperking psychische problematiek ontstaan die kan leiden tot een gestoorde persoonlijkheids-ontwikkeling.

Zie bijlage IIIb: observatielijst sociale competenties en bijlage I: escalatieladder Adler/Dreikurs

3. VISIE

In onze westerse maatschappij wordt vaak alleen om prestaties wordt gevraagd zonder de basisbehoeften daarbij veilig te stellen. Als presteren daardoor niet of moeilijk uitvoerbaar is, zoals bij de doelgroep van dit onderzoek, kan dit resulteren in de verkeerd gerichte doelstelling macht of wraak en uiteindelijk in onvermogen. Er ontstaat afwijkend en pathologisch gedrag dat we relatief vaak bij onze doelgroep zien. Hieruit kan geconcludeerd worden dat aan de doelstelling aandacht niet of onvoldoende is voldaan en/of dat er steeds teveel eisen aan het kind zijn gesteld. Onze doelgroep is hier zeer gevoelig voor; als er te weinig aan de basisbehoeften wordt voldaan ontstaat er divers probleemgedrag vanuit de wens om erbij te horen, ergens goed in te zijn, onafhankelijk te zijn.

De wens erbij te horen krijgt dan een negatieve component in verkeerde doelstellingen als: het vragen om aandacht op de verkeerde manier; het gevoel van competentie proberen te verwerven door anderen te overheersen, onafhankelijk willen zijn door je af te zetten tegen anderen en erbij te horen door geen eisen aan je vrienden te stellen. Verkeerd gebruikte doelstellingen beïnvloeden het adequaat verwerven van sociale competenties; in een aantal gevallen zo ernstig dat er geen voedingsbodem meer is voor ontwikkeling, met als gevolg verdere stagnatie op leergebied.

Dit is in het kort de beschrijving van de vicieuze cirkel waarin leerlingen terecht kunnen komen en waar we ze vervolgens curatief proberen uit te halen. In preventieve zin is er mijns inziens veel meer mogelijk. In dit contractwerkstuk wil ik analyseren in hoeverre je met een andere, preventieve benadering resultaten kunt boeken.

Creatieve vakken zijn in het praktijkonderwijs eerder een middel dan een doel om de leerling te begeleiden in het proces naar zelfredzaamheid en arbeidstoeleiding. Denk hierbij aan taakgericht werken, afmaken waaraan je begint etc. Deze leerlingen zijn gefocussed op succesbeleving en snel resultaat. Uit zichzelf komen ze niet snel tot creatieve uitingen, hoogstens tot standaard (succes)handelingen. In een meer therapeutische setting kan een creatief proces op gang worden gebracht omdat er vanuit een andere meer procesgerichte invalshoek gewerkt wordt. Niet het leren of presteren staat centraal, meer het ervaren en experimenteren met materiaal.

Ik noem de client in dit contractwerkstuk 'de leerling', maar het kan ook andersom. Mijn ervaring is namelijk dat het omgaan met deze doelgroep, ook als docent, veel therapeutische vaardigheden en kennis van menselijk gedrag vereist. In die zin komt ook het dilemma begeleiden versus behandelen naar voren. In mijn beleving is therapeutische begeleiding erg belangrijk voor het hanteren van deze doelgroep. Creatieve therapie heeft een duidelijke meerwaarde als onderdeel van het creatieve aanbod, vooral als dat preventief, gestructureerd en gericht op sociale competenties aan alle leerlingen wordt aangeboden. De signalerende functie binnen deze setting is ook van belang: binnen de sessies zal snel duidelijk worden voor welke leerling in plaats van begeleiding een vorm van behandeling vereist is, al dan niet op de school zelf. Dit moet altijd een zorgvuldige overweging zijn, omdat behandelen op school stigmatiserend kan werken terwijl de school tegelijkertijd een veilige plaats moet blijven.

De hierna volgende verkenningen en onderzoeken kunnen richtinggevend zijn met betrekking tot de plaats van creatieve therapie in het praktijkonderwijs in het algemeen en binnen het werkveld creatieve vakken in het bijzonder. Met andere woorden: gebruikt men de creativiteit van de leerling als middel voor leerlingbegeleiding of als doel op zich.

UITVOERING PROJECT

Voor de uitvoering van dit onderzoek is gebruik gemaakt van overleg en dossieranalyse. De bevindingen daaruit zijn uitgewisseld via een enquête onder docenten en tijdens intervisiemomenten. Vervolgens is een werkhypothese opgesteld en een proefsetting uitgevoerd, die is geëvalueerd door middel van een interview met leerlingen.

4.1. Overleg met psycholoog en docenten

In stageoverleg en tijdens de leerlingbesprekingen blijkt vaak dat leerlingen binnen de schoolse setting redelijk sociaal competent kunnen functioneren, maar terugvallen in stage- en werksituaties. Van belang is in dat geval om per leerling op school intensiever te investeren in sterke punten en alternatieven voor gedrag; in dit geval het adequaat toepassen van sociale competenties in nieuwe situaties. De laatste jaren valt op dat gedragsproblematiek eerder en heftiger in de schoolloopbaan tot uiting komt. Hierdoor ontstaat er een leerlingprofiel met kenmerken als: een zeer korte spanningsboog, agressieve uitingen, grote faalangst, compensatiegedrag en gevoelens van wraak en onvermogen; hetgeen soms een uitweg vindt in criminele activiteiten.

Deze ontwikkelingen brengen met zich mee dat een curatieve interventie (bijvoorbeeld door diverse sociale vaardigheidstrainingen in te zetten) te laat in het proces komt om nog gericht te kunnen investeren in alternatieven voor gedrag. Deze problematiek komt op steeds jongere leeftijd (voor de stageperiode) tot uiting en het is van belang om te kijken naar een uniforme en preventieve vormen van begeleiding, bijvoorbeeld door middel van creatieve therapie.

4.2. Dossieranalyse

Voor deze analyse is een aantal leerlingen (een jongen, zes meisjes) bestudeerd aan de hand van dossieronderzoek met daarnaast bevindingen/observaties van docenten.

Er zijn 7 dossiers onderzocht en vergeleken met de observatielijsten op het gebied van sociale competenties en zelftesten met betrekking tot de theorieën van Adler en Dreikurs.

Van de 7 cliënten hadden er 5 problemen op het gebied aandacht. Dit wil zeggen dat ze het gevoel hebben niet gewenst te zijn, er niet bij te horen. Dit belemmert groei- en leerprocessen omdat er een allesoverheersend gevoel van falen is. Hier zien we veel imitatiegedrag en sociaal gewenst gedrag.

Van de 7 cliënten hadden er 3 problemen op het gebied macht/beheersing. Hier was wel sprake van een vorm van erbij horen, goed genoeg te zijn; maar moeite met het inzien van eigen mogelijkheden en onmogelijkheden. Dit kan zich uiten in gevoelens van boosheid en competitie naar anderen te hoge eisen aan zichzelf stellen.

Van de 7 cliënten heeft er 1 problematiek op het gebied van wraak. Vanuit een beperkende thuissituatie uit dit zich in verzet tegen docenten en medeleerlingen, verkeerde interpretaties van de werkelijkheid en woedeaanvallen. Hierdoor worden potentiële mogelijkheden en vaardigheden niet ontwikkeld.

Van de 7 cliënten zijn er 2 met problemen op alle vier de gebieden, hetgeen zich uit in een totaalbeeld van onvermogen. Deze leerlingen verschijnen vaak niet op school, zijn regelmatig ziek, laten over zich heen lopen, zijn niet betrokken en hebben een duidelijke slachtofferrol.

4.3. Enquête docenten

Deze enquête is bedoeld om in kaart te brengen hoe docenten staan tegenover zaken die van belang zijn voor het onderzoek. Deze zijn: feedback op gedrag van leerlingen, de meerwaarde van creativiteit voor praktijk-onderwijs, interacties als leermomenten, zelfredzaamheid van de leerlingen, een structurele benadering van sociale competenties, het inspelen op leerlingkenmerken en het curatief/preventief werken. Met behulp van de uitkomsten wordt een proefsetting uitgevoerd. De uitkomsten worden hieronder kort samengevat, een verdere uitwerking is te vinden in bijlage II: resultaten enquête docenten.

- **Interacties als leermomenten:** gemiddelde score: *goed*.
- **Feedback op gedrag van leerlingen:** gemiddelde score: *voldoende..*
- **Meerwaarde van creativiteit:** gemiddelde score: *voldoende*.
- **Structurele sociale competenties:** gemiddelde score: *voldoende*
- **Inspelen op leerlingkenmerken:** gemiddelde score: *voldoende*
- **Zelfredzaamheid van de leerlingen:** gemiddelde score: *redelijk*
- **Curatief of preventief werken:** gemiddelde score: *redelijk*

4.4. Samenvatting en voorlopige conclusie

Samenvattend kan gesteld worden dat veel afwijkend gedrag zichtbaar wordt op school. Een belangrijk gegeven is het begrip falende sociale perceptie (G. Scholten en M. Schuurman, *Op eigen benen*). Dit manifesteert zich in de gebrekkige wijze waarop iemand zichzelf en anderen waarneemt. Er is weinig zicht op eigen mogelijkheden en beperkingen. Dit kan zich uiten in het steeds aanpakken van zaken die te hoog gegrepen zijn. De oorzaak van het falen wordt vervolgens vaak buiten zichzelf gezocht. Men ziet niet altijd in welke zaken een direct gevolg zijn van eigen handlen.

Voeg daarbij de grote behoefte aan aandacht en bevestiging; hier ligt de grote uitdaging en de meerwaarde van gerichte creatieve therapie als begeleidingsmodel; de leerlingen kunnen op het juiste spoor gezet worden door actief mogelijkheden en beperkingen te ervaren tijdens het omgaan met materiaal.

Aandachtspunten vanuit de enquête

Het is belangrijk om begrippen en verwachtingen met betrekking tot het onderdeel zelfredzaamheid in kaart te brengen. De score is redelijk op dit punt, dat betekent dat een van de grote doelstellingen van het praktijkonderwijs: het bevorderen van de zelfredzaamheid, voor verbetering vatbaar is.

Een tweede belangrijk aandachtspunt is het preventief of curatief werken; de score op dit onderdeel is redelijk. Er is geen duidelijk beeld van de werkwijze en er wordt aangegeven dat er de laatste jaren meer curatief dan preventief wordt gewerkt. Er moet een antwoord komen op de vraag: op welke werkwijze ligt het accent en hoe gestructureerd is dit in het aanbod terug te vinden.

Sterke punten vanuit de enquête

Het onderdeel dat erg belangrijk wordt gevonden is het benutten van interactiemomenten. Interactiemomenten bieden aanknopingspunten voor veranderingsprocessen en integratie van sociale competenties in de klassensituatie. Aanvullend daarop kan in een setting creatieve therapie intensiever en gericht gebruikt gemaakt worden van interacties en alternatieven voor gedrag.

Met betrekking tot creativiteit: de score is voldoende tot goed, dat wil zeggen dat het belang en de mogelijkheden van creativiteit worden ingezien, hoewel hier geen structurele keuzes lijken te liggen in het aanbod. De creatieve ontwikkeling van deze leerlingen komt door hun achterstand minder soepel op gang, waardoor ze letterlijk moeite hebben greep te krijgen op de wereld.

4.5. Proefsetting

Naar aanleiding van de voorlopige conclusie (4.4.) heb ik een model ontwikkeld dat gebruikt is in een proefsetting. De vorm proefsetting heb ik gekozen om de theorie te toetsen aan de praktijk van de leerling. De proefsetting is opgesteld in het kader van groepstherapie. De leerlingen zijn aan de hand van observaties, testen en dossieronderzoek geselecteerd. Criteria voor selectie: moeite met sociale en communicatieve vaardigheden die het ontwikkelings- en leerproces meer dan gemiddeld negatief beïnvloeden.

Werkhypothese proefsetting

De therapie is opgebouwd rondom sociale competenties (focus) en feedback op gedrag. In de groep zullen vooral interacties zijn met betrekking tot zichtbaar gedrag. Creativiteit is het middel waarmee situaties en gedrag zichtbaar worden gemaakt. In de therapie worden alternatieven voor gedrag aangereikt, uitgetoetst en getraind.

De verwachting is dat cliënten zullen profiteren van een module creatieve therapie, omdat er in een kleinere setting meer aandacht besteed kan worden aan alternatieven voor gedrag. Het zal van belang zijn om resultaten helder en concreet te verwoorden. Dit kan aan de hand van het invullen van een observatieformulier sociale competenties, waarbij meting vooraf en achteraf plaatsvindt. Hier worden vorderingen in het proces van de cliënt benoemd. Het effect van de proefsetting is verbetering van en inzicht in onderstaande punten.

Zie bijlage III en bijlage IIIa: observatielijst sociale competenties en model proefsetting

Zie bijlage IIIb: observatiepunten en verwachtingen proefsetting

PRAKTIJKRELEVANTIE

Hieronder volgt een samenvatting van de praktijkrelevantie voor wat betreft de instelling (de school), de creativiteit, de leerlingen en de probleemstelling van dit onderzoek.

Met betrekking tot de instelling: er is voor gekozen om door middel van creatieve therapie op een andere manier de communicatie met de leerlingen aan te gaan. De meerwaarde van creatieve therapie is gebleken tijdens observaties en stages; er is behoefte aan individuele aandacht en feedback op gedrag bij de cliënten. Op de school is veel ruimte voor het ontwikkelen van de sociale competenties; dit is een rode draad door de schoolloopbaan van de leerling. Daarnaast is er op de school een discussie over het inzetten van creatieve vakken als middel of als doel bij deze leerlingen. Met andere woorden, investeer je in het (individuele) proces of in het product en welke invulling krijgen beeldende en/of creatieve vakken dan. Dit contractwerkstuk onderzoekt wat de meerwaarde van creatieve therapie in deze context kan zijn.

Met betrekking tot creativiteit: creativiteit is belangrijk voor het zelfvertrouwen en het zelfbeeld van cliënten omdat zij zich over het algemeen moeilijk op andere manieren kunnen uiten. Binnen creatieve vorming komen aspecten naar voren die voor de werkhouding van belang zijn; bijvoorbeeld doorzettingsvermogen, afmaken waaraan je begint, werken volgens een plan, het oplossen van problemen etc. Dit zijn aspecten die in allerlei woon, werk- en vrijetijdssituaties kunnen terugkomen. Observaties leveren veel relevante informatie op en bieden aanknopingspunten voor gedragsregulerende interventies. Tevens kan de lestijd voor creativiteit benut worden in het kader van creatieve therapie, waarna er iets gezegd kan worden over haalbaarheid van het inpassen van een module op dat gebied.

Met betrekking tot cliënten: de verwachting is dat cliënten zullen profiteren van een module creatieve therapie, omdat er in een kleinere setting meer aandacht besteed kan worden aan alternatieven voor gedrag. Het zal van belang zijn om resultaten helder en concreet te verwoorden. Dit kan aan de hand van het invullen van een observatieformulier sociale competenties, waarbij meting vooraf en achteraf plaatsvindt. Hier worden vorderingen in het proces van de cliënt benoemd. Het effect van de proefsetting is verbetering van en inzicht in onderstaande punten.

Met betrekking tot de probleemstelling van dit onderzoek:

Het individuele proces van de leerlingen is altijd het vertrekpunt bij vernieuwingen, in die zin werkt dit team bij voorkeur 'bottom up' in plaats van 'top down'. De praktijk is dus een belangrijk uitgangspunt als het gaat om het belang van verandering van beleid.

EVALUATIE EN RESULTATEN PROEFSETTING

De praktijkrelevantie is vooral van belang als het gaat om de proefsetting, omdat daaruit moet blijken of veronderstellingen uit het onderzoek en de werkhypothese bevestigd worden of niet.

Met betrekking tot de instelling: de school als maatschappelijke instelling kan niet altijd inspelen op de problematiek en behoeften van de doelgroep. Faalervaringen en afwijzingen in het verleden maken dat leerlingen kiezen voor compensatiegedrag. Dit houdt in dat leerlingen zichzelf vaak onder- en overschatten, soms allebei; er is geen realistisch beeld van eigen kunnen en vaak zelfs verzet tegen de werkelijkheid.

Met betrekking tot creativiteit: door op een niet oordelende en procesgerichte manier met creativiteit om te gaan wordt de drempel voor leerlingen verlaagd. Dit geeft een andere beleving van de werkelijkheid en plezier in het moment. De afwezigheid van het goed-foutprincipe geeft ruimte aan de eigenheid van de individuele leerling.

Met betrekking tot cliënten: mij is gebleken dat er veel behoefte aan aandacht bij de doelgroep is, meer nog dan al werd verwacht. Dit uit zich in gedrag dat niet altijd leeftijdsadequaat is; leerlingen hebben veel feedback op gedrag nodig en willen er ook graag iets mee doen. Het preventieve effect komt vooral naar voren in de behoefte aan egoversterking en feedback op gedrag. Veel leerlingen weten niet wat ze wel en niet kunnen/mogen/moeten.

Ondanks vele faalervaringen en ontmoediging is er bij de leerlingen nog steeds de behoefte om zichzelf te verbeteren. Vaak weten ze echter niet welke weg ze moeten/kunnen volgen. Als investering in de veiligheid de basis blijft, kan er een leerproces op gang komen, waarin de leerling zichzelf kan bevestigen en weet wat hij/zij kan. Er is nu vooral sprake van sprake van aangeleerde hulpeloosheid en onvermogen met als gevolg: niet afmaken waaraan je begint, snel opgeven.

Met betrekking tot de probleemstelling van dit onderzoek: het proces, de meerwaarde en de vooruitgang van de cliënten wordt duidelijk op het gebied van de sociale competenties. De vooruitgang is zichtbaar te maken door vooraf en achteraf samen met de leerling de lijst in te vullen. De meerwaarde van creatieve therapie ligt in het feit dat er procesgericht wordt gewerkt en dat de benadering niet oordelend in een gelijkwaardige setting plaatsvindt.

Resultaat werkhypothese: opvallend is dat de leerlingen met de doelstelling aandacht en macht goed in staat zijn om nieuwe competenties te verwerven. Daarnaast blijkt dat wraak en onvermogen de doelstellingen zijn waarbinnen afwijkend en storend gedrag zichtbaar wordt. Een van mijn conclusies is dat een preventieve begeleidingsmodule het meest effectief is bij de aandacht/machtgroep en dat er een curatieve behandelmodule bij de wraak- en onvermogensgroep nodig is.

Zie bijlage IV: resultaten observatiepunten proefsetting

6.1. Evaluatie belevingsonderzoek cliënten

Er hebben 7 leerlingen deelgenomen aan de proefsetting, waarvan er 1 langdurig afwezig/ziek was en 1 voortijdig is gestopt na overleg met de therapeut (problematiek thuissituatie te groot). Het interview vond met elkaar samen plaats. Tijdens het interview was 1 leerling op stage. De leerlingen hebben de sessies allen als positief ervaren, bij de een blijft er echter meer hangen dan bij de ander, maar allen kunnen veranderingen in gedrag benoemen. De veiligheid in de groep was belangrijk maar er waren 2 leerlingen die belangrijke dingen nog niet wilden delen. Voor 3 leerlingen was het lastig om sterke punten en aandachtspunten te benoemen. Een van de leerlingen was zeer positief en voelt echt dat ze veranderd is.

Zie bijlage V: vragen en antwoorden interviews

EVALUATIE VAN SAMENWERKING EN DISCUSSIE

Met betrekking tot de invulling van het werkveld creatieve vakken zijn er twee intervisiebijeenkomsten geweest met het team en een individueel gesprek met de docent creatieve vakken. De intervisie ontstond als gevolg van een impasse m.b.t. werkwijze binnen dit vakgebied. Er is dat we de komende jaren nader gaan kijken naar de invulling van creatieve vakken. De nadruk op het proces in creatieve therapie en het experimenteren daarmee sluiten beter aan bij de ontwikkelbehoefte van de cliënten.

Belangrijke conclusies: de invulling zoals die nu wordt aangeboden tijdens met name de creatieve vakken is niet toereikend. Leerlingen ervaren deze vakken als nutteloos, er komt weinig eigen initiatief naar voren, waardoor gedragsproblematiek tijdens deze lessen volop tot uiting komt. Het aanbieden van verschillende werkvormen heeft op korte termijn effect maar biedt geen structurele oplossing.

In de visie van de school wordt het belang van creatieve en beeldende vakken benadrukt. Creatieve vakken zijn ruimer van opzet dan beeldende vakken, met andere woorden, het aanbod kan zeer uiteenlopend zijn, van muziek en dans naar creatieve/ambachtelijke uitingen tot museumbezoek. Dit biedt de mogelijkheid tot een modulaire opzet binnen creatieve vakken waarbinnen een (preventieve) module creatieve therapie een plaats zou kunnen krijgen. Duidelijk is dat er de komende jaren een gestructureerder aanbod moet komen.

7.1. Beeldvorming

In diverse besprekingen heb ik uitleg gegeven over wat creatieve therapie wel en niet is, daarnaast is er tijdens een presentatiebijeenkomst gesproken over de observatielijst sociale competenties die tijdens creatieve therapie is ontwikkeld en die aansluit bij de methodiek van de school. Voorbeelden daarvan en een uitleg over de proefsessies zijn uitgewisseld. Een folder is uitgereikt aan de psycholoog en de zorgfunctionaris.

Uit de enquête beschrijf ik nog enkele opvallende zaken met betrekking tot samenwerking en beeldvorming. Over de meerwaarde van creativiteit en het beeld daarvan bij docenten wordt aangegeven dat een creatieve houding voor de leerling belangrijk is in bredere zin. Door middel van creativiteit kan men aansluiten bij de individuele leerling. Een van de docenten heeft een afwijkende mening: deze leerlingen zijn over het algemeen niet creatief, kunnen zelf niets bedenken en moeten gestimuleerd worden. Dit lijkt een bevestiging van het feit dat de benadering duidelijk in verhouding staat tot de kwestie creativiteit als middel of als doel. De huidige visie op beeldende/creatieve vakken als doel op zich wordt hier ter discussie gesteld; de leerling wordt immers als niet creatief ervaren. Dit pleit voor een inzet van creativiteit als middel voor de persoonlijkheidsvorming in een andere setting.

Met betrekking tot zelfredzaamheid wordt in de enquête door de docenten onder andere het volgende gezegd: in de sectoren (oudste groepen) is de zelfstandigheid minder dan in de voorbereidende groepen. Dit geeft aan dat er geen stijgende lijn aangegeven kan worden met betrekking tot zelfredzaamheid, hetgeen een belangrijke doelstelling van de school is. Ook dit is een signaal dat er vanaf het begin meer gestructureerd gewerkt kan worden op het gebied van sociale competenties en persoonlijkheidsvorming.

Dit onderzoek kan een aantal van deze vragen beantwoorden en in elk geval een vertrekpunt zijn voor verdere intervisie en discussie.

Zie bijlage VI: folder creatieve therapie

CONCLUSIES

Ten eerste zal ik in deze conclusies ingaan op de oorspronkelijke probleemstelling van dit onderzoek, daarna beantwoord ik de geformuleerde deelvragen.

De probleemstelling van dit onderzoek was: op welke wijze is het mogelijk om door middel van creatieve therapie het proces, de behoefte en de vooruitgang bij de doelgroep in kaart te brengen als het gaat om het verwerven van sociale competenties, bij voorkeur binnen het werkveld creatieve vakken?

Met betrekking tot het proces van de doelgroep is duidelijk dat er op het gebied van sociale perceptie en sociale competenties zaken blijven liggen. Het zelfbeeld van de leerling komt vaak niet overeen met de werkelijkheid. De oorzaak hiervan ligt in de wijze waarop de leerling de werkelijkheid ervaart. Creatieve therapie zou een sleutelrol kunnen vervullen in de confrontatie met eigen mogelijkheden en onmogelijkheden. Een minder verbale benadering zoals in creatieve therapie mogelijk is verdient de voorkeur omdat er vele faalervaringen en vooral mondelinge afwijzingen in het leven van de leerling hebben plaatsgevonden. Hier is de leerling op een bepaald moment 'immuun' voor geraakt. Het leren door doen dat deze leerlingen nodig hebben, past goed in een module creatieve therapie.

Met betrekking tot de behoeften van de leerlingen heb ik aangegeven dat er vanuit de theorieën van Freud, Erikson en Adler geredeneerd veel behoefte aan aandacht is bij de leerlingen. Door hun beperkingen hebben ze vaak weinig positieve feedback ervaren en zijn ze steeds geconfronteerd met eigen onvermogen. In de reguliere schoolse setting is minder ruimte voor elementaire behoeften omdat er tegelijkertijd gepresteerd moet worden. Dit levert een tegenstrijdigheid op omdat de leerling steeds ervaart dat hij dingen 'moet', maar eigenlijk op zoek is naar bevestiging en aandacht. Het gat tussen wat er wordt verwacht en wat de leerling nodig heeft wordt naarmate de schoolloopbaan vordert groter. Als die leegte op tijd wordt herkend en benoemd binnen creatieve therapie, kan de leerling alternatieven voor gedrag en egooversterking ervaren waardoor er moed ontstaat om te presteren.

Met betrekking tot de vooruitgang van de doelgroep is het volgende te zeggen: als we als uitgangspunt de proefsetting en het belevingsonderzoek van de leerlingen nemen is wat mij betreft bevestigd dat de aandacht de leerlingen zeer goed doet, niet alleen in de zin van aardig zijn voor elkaar, maar juist ook door de dingen te zeggen zoals ze zijn, elkaar te helpen bij ongewenst gedrag en elkaar te bevestigen bij positief gedrag. De school wordt niet altijd als veilig ervaren, terwijl een setting creatieve therapie een heilzame werking kan hebben en leerlingen tot opmerkelijk zelfinzicht brengt.

Deelvraag 1: hoe is de verhouding curatief/preventief en welke benadering verdient aanbeveling.

Met betrekking tot preventief en curatief werken valt het volgende op: er is geen duidelijkheid over de manier van werken bij de docenten, in de enquête scoort dit onderdeel wisselend. Hieruit volgt dat moet worden gekeken naar het aanbod op het gebied van sociale competenties, cursussen en trainingen. In de eerste plaats moet het voor iedereen duidelijk zijn welke werkwijze het uitgangspunt is. Curatief werken en behandelen zal nodig blijven, maar vanuit het proces van de leerling gezien verdient het preventief werken en begeleiden de voorkeur. Dit om leerlingen structureel te begeleiden bij hun ontwikkeling in een setting die de leerling met eigen gedrag en handelen confronteert.

Deelvraag 2: hoe kan creatieve therapie worden ingezet in de praktijk.

Binnen de creatieve vakken is nog veel onduidelijk met betrekking tot visie en inhoud. In de praktijk lijkt creativiteit meer ingezet te worden als middel dan als doel op zich. De cliënten zijn faalangstig en tegelijkertijd gefocussed op een perfect eindresultaat. Dit leidt in de huidige context tot onderpresteren en gebrek aan motivatie, waardoor leerlingen steeds minder komen tot creatieve uitingen; hoogstens tot standaard (succes)handelingen. Wel is duidelijk dat creativiteit een belangrijk middel kan zijn om de leerling te begeleiden in het proces naar zelfredzaamheid en arbeidstoeleiding. In een meer therapeutische setting kan een proces op gang worden gebracht omdat er vanuit een andere invalshoek gewerkt wordt. Niet het leren of presteren staan centraal, maar het ervaren en experimenteren met materiaal.

Deelvraag 3: is er sprake van 'art in therapy', of 'art as therapy'.

Verwerkt de cliënt in materiaal (analoog proces) of reflecterend op het product (inzichtgevend). Tijdens de proefsetting is gebleken dat de cliënten het meest gebaat zijn bij structurerende gedragstherapie. Dat wil zeggen dat de context en de richting duidelijk zijn aangegeven en dat er concrete alternatieven voor gedrag worden aangeboden. In die zin is er vooral sprake van 'art in therapy', omdat gedrag direct benoemd en ervaren wordt; dit sluit aan bij het analoge proces in de Creatief processtheorie. Er is sprake van gerichte gedragstraining op het gebied van sociale competenties, waarna het conditioneringsproces kan worden vervolgd in de school- en klassensituatie. Belangrijk is daarbij dat de cliënt zelf de eigen (in)competenties op sociaal gebied ook als een probleem ervaart en kan benoemen. Tijdens de sessies en het interview achteraf bleek dat er bij een van de cliënten ook een vorm van inzicht is ontstaan. Er is bij deze cliënt echter sprake van een intelligentie die boven het gemiddelde van de doelgroep ligt.

AANBEVELINGEN

Algemeen:

- Een schoolvisie ontwikkelen en benoemen met betrekking tot preventief en/of curatief werken.
- Investeren in zaken rondom zelfredzaamheid; alle sociale vaardigheids cursussen en aanverwante zaken onder de loep nemen op bruikbaarheid, resultaat en continuïteit.
- De plaats en invulling van creatieve vakken benoemen en modules uitwerken.
- In plaats van de term 'creatieve vakken' de term 'creatieve vorming' gebruiken
- Nadenken over een begeleidingscyclus sociale competenties. Zie bijlage VII

Specifiek:

- Het verdient aanbeveling om een preventieve module creatieve therapie binnen de setting creatieve vakken aan te bieden voor alle leerlingen, met name op het gebied van sociale (in)competenties. In deze module kunnen alternatieven voor gedrag uitgewerkt en doorgewerkt worden. Daarnaast kan een dergelijke module een signalerende werking hebben met betrekking tot leerlingen die aan begeleiding alleen niet genoeg hebben. Aansluitend zou een behandelmodule creatieve therapie kunnen plaatsvinden, al dan niet op de school.

NAWOORD

Het maken van dit contractwerkstuk heb ik ervaren als het maken van een puzzel van duizend stukjes of meer, en niet alle stukjes hoorden bij de uiteindelijke puzzel. Het werken met leerlingen op het praktijkonderwijs is ook als het maken van een puzzel en het zoeken naar de uiteindelijke vorm.

Er is niet eenduidig aan te geven welke benadering nodig is omdat alle leerlingen een heel individuele vorm en vorming nodig hebben. Bij de een ben je meer therapeutisch bezig dan bij de ander. Sommige leerlingen hebben de confrontatie nodig, anderen de zachte hand.

Mede daarom is het moeilijk creatieve therapie als apart onderdeel naast de schoolse praktijk in te voeren. Voor de leerlingen zou dit stigmatiserend werken: er is iets met mij aan de hand, ik doe het weer niet goed. Vandaar ook mijn voorkeur voor een integratieve aanpak als onderdeel van het totaalaanbod. Voordeel is dat het begeleiden dan eigenlijk vanzelfsprekend en preventief gebeurt omdat iedere leerling ermee in aanraking komt. Het is vervolgens afhankelijk van de leerling en de problematiek hoelang de trajecten creatieve therapie doorgaan.

Een en ander kan een sterk signalerende werking hebben, zodat leerlingen vroegtijdig kunnen worden doorverwezen. Ik pleit ervoor dat er bij aanvang, dus reeds op 12-jarige leeftijd een creatief begeleidingstraject wordt uitgezet per leerling. Het leven is voor deze leerlingen vaak een grote puzzel en wij als school kunnen helpen om de onbruikbare stukjes weg te leggen en de bruikbare op de goede plek te leggen. Het vormen en vormgeven tijdens creatieve therapie vindt een vervolg in het vormen en vormgeven van je eigen leven.

Tijdens het schrijven van dit contractwerkstuk heb ik steeds nieuwe facetten, vormen en onderdelen ontdekt en dat gaat nog steeds door. Het mooie is dat ik het hele schrijfproces zelf ook als zodanig heb ervaren. Ook ik heb behoefte aan structuur en bevestiging bij het maken van keuzes. Ook ik moest worden gewezen op wat mijn mogelijkheden zijn en wat er allemaal al is. Ook ik heb me moeten beperken en dat voelt veilig.